

AULI HAKULINEN
LEA LAITINEN

ANAFORINEN NOLLA

KIELIOPPIA JA AFFEKTEJA

Tutkimme tässä artikkelissa anaforisen nollan eli nolla-anaforan käyttäytymistä kirjoitetussa ja puhutussa suomessa. Nolla-anaforalla tarkoitetaan tapauksia, joissa johonkin edellä mainittuun tarkoitteeseen ei viitata uudestaan millään ilmikeinolla, vaan uudelleenmaininnan paikka on jätetty tyhjäksi: *Äiti ei halunnut kantaa pojastaan enempiä huolta kuin _jo kantoi*. Nolla-anaforan samaviitteinen edeltäjä on yleensä substantiivilauseke, ja lauseen verbi on 3. persoonan muodossa.

Uudelleenmaininnan vaihtoehtojen hierarkiassa anaforisen nollan on usein katsottu edellyttävän helpointa pääsyä (*low accessibility*) puheenalaiseen (esim. Givón 1983; Foley ja Van Valin 1985: 306–307; Gundel, Hedberg ja Zacharski 1993; Siewierska 2004: 198–199). Tämän mukaan siihen turvaututaan, kun puheenaoleva tarkoite on erityisen salientti, kun taas erisnimeä tai muuta määräistä kuvausta käytetään, kun tarkoitteeseen pääsy oletetaan vaikeammaksi.¹

Referentiaalisesti suomen anaforinen nolla muistuttaa eniten pronomineja *hän, se, he* ja *ne*, joiden käyttöön sitä tässä kirjoituksessa vertaammekin. Viittaussuhteiltaan anaforisesti käytetty nolla ja pronomini lankeavat usein yhteen etenkin normitetussa kielessä. Niillä on kuitenkin myös muita, toisistaan eroavia funktioita, jotka tulevat selvemmin esiin normittamattomassa kielessä. Koska lähdemme siitä, että erilainen muoto kertoo myös ilmausten merkityksissä olevan jotain eroa, olemme erityisen kiinnostuneita anaforisten ilmausten epäreferentiaalisista tehtävistä.

Suomen nolla-anaforan rajoituksia on yleensä tarkasteltu kirjoitetusta tekstistä (Hakulinen 1978; Hakulinen ja Karlsson 1979: 323–327; Kalliokoski 1990); keskustelua-aineistossa läsnäolijoihin viittaavaa nollaa ovat kuvanneet Seppänen (1998: 116–123)

¹ Suomen anaforisella nollalla on funktionaalisia yhtymäkohtia 1. ja 2. persoonan persoonapronominien poisjätöksi kutsutun ilmiön kanssa, mistä esitämme artikkelissa joitakin esimerkkejä. Subjektina olevan puheaktipronominin poissaolo lauseesta ei kuitenkaan aiheuta samanlaista referentiaalista epäselvyyttä kuin kolmaspersoonaisen subjektin, ja muutenkin nämä kaksi ilmiötä ovat suurelta osin toisistaan erillisiä.

sekä Helasvuo ja Laitinen (2006: 202–207). Seuraavassa pyrimme kuvaamaan puhutun ja kirjoitetun tekstin tapauksia rinnakkain. Aineistomme on peräisin kaunokirjallisista, lehti- ja asiateksteistä, Internetistä sekä spontaanista keskustelupuheesta. Olemme poimineet erilaisia anaforisia nollatapauksia² ja etsineet sitten mahdollisuuksien mukaan niihin verrattavissa olevia esimerkkejä anaforisten pronomien käytöstä. Jos esimerkkejä ei ole löytynyt, pohdimme ilmausten eroja myös intuition varassa.

Ensin tarkastelemme subjektina esiintyvän anaforisen nollan syntaktisia ehtoja normitetussa kirjakielessä. Turvaudumme silloin paljolti myös Isosta suomen kieliopista (ISK) tuttuihin esimerkkitapauksiin. Tarkoituksemme on esitellä lyhyesti subjektina olevan nolla-anaforan käytön syntaktiset rajoitukset; objekti jää suurelta osin tämän kirjoituksen ulkopuolelle. Varsinaisesti meitä kiinnostaa, onko nolla samanarvoinen anaforisen pronomien kanssa vai tuoko se lauseeseen tulkintoja, joita pronominillisessa ilmauksessa ei ole. Huomiomme on kohdistunut tapauksiin, joissa nollaan tuntuu liittyvän puhetilanteisia, etenkin affektisia merkityksiä.

SYNTAKTISIA EHTOJA

Normitetussa kirjakielessä nolla-anaforan käyttö on pisimmälle kieliopillistunutta rinnasteisissa yhdyslauseissa: korrelaattina oleva NP on tyypillisesti perussubjekti (1a–b) tai muu subjektinkaltainen lauseke (1c–e), ja nolla puolestaan on tavallisin subjektiasemassa (1a, d–e). Anaforinen pronominkin osoittaisi tässä samaviitteisyyttä korrelaatin kanssa. Kun lauseilla on yhteinen subjekti, koheesio on kuitenkin kiinteämpää.

- (1) a. *Matti Penttilä* piti käsikirjoituksesta ja **halusi** rahoittaa sen, mutta **piti** sitä liian kalliina. (A; ISK § 1180)
- b. *Elinooraki* juaksi pualivälistä [kokousta] pois mut **ehditti** valita puheenjohtajaks. (P)
- c. *Algot Untola* vangittiin ja **heitettiin** mereen höyrypursi Toshkovalta, joka oli matkalla kauppatorilta Santahaminaan, ja **ammuttiin** sinne. (L; ISK §1181)
- d. Italialaiselle televisiokanavalle antamassaan puhelinhaastattelussa Sgrena sanoi epäilevänsä tulituksen olleen tahallista. *Hänellä* ei ollut esittää todisteita epäilyilleen, mutta **perusteli** näkemystään sillä, ettei Yhdysvallat ilmeisesti hyväksynyt hänen vapauttamiseensa liittyneitä yksityiskohtia. (HS 7.3.05)
- e. Joskus nuorempana, alle kaksikymmenvuotiaana *hänessä* ilmeni oireita leveämpään elämäntapaan, **olipa** *jonkin kerran humalassakin*. (Linna)

Päälauseetta seuraavissa alisteisissa lauseissa ensimmäinnalla on jokseenkin samat esiintymisrajoitukset kuin rinnasteisten yhdyslauseiden jälkilauseissa. Parhaiten anaforinen nolla sopii sellaisiin tapauksiin, joissa mainitsematta jää perussubjekti (2).³ Ero edellisiin tapauksiin on siinä, että toisin kuin rinnasteisissa yhdyslauseissa, alisteisen

² Aineistona on ollut kaikkiaan 150 nolla-anaforatapausta. Löytääksemme vertailuesimerkkejä anaforisten pronomien käytöstä olemme käyneet läpi paljon suuremman määrän aineistoa.

³ Rinnastus- ja alistuskonjunktion välimaastossa oleva *sillä* mahdollistaa nolla-anaforan erittäin paljon harvemmin kuin rinnastus- tai alistuskonjunktiio: *Axl Smith aloittaa MTV Finlandilla ilman tuttua hiuspehkoaan sillä _on paraikaa armeijassa*. (HS 14.9.05)

lauseen subjektin pronomini vaihtoehto on joskus tulkittavissa etulauseen subjekti-NP:n kanssa eriviitteiseksikin.⁴ Ensimmäinnäköisesti käy myös jussiivi eli kolmannen persoonan imperatiivi, jossa subjektia ilmentää verbin persoonapäätte (2c).

- (2) a. Eikä *kenestä tahansa* voi tulla kansainvälisen luokan tähteä, **vaikka _ harjoittelisi** parhaiden mahdollisten opettajien valvonnassa. (Rondo 7/2006)
- b. *Taata* tanssi **kunnes _ tuupertui** hotellissa asuvan lääkärin syliin. (Kureishi)
- c. Soittakoon sit **kun _ ehtii**, mulla vaan menee hermot (I)
- d. [j]oskus ostan vanhan lempibändini Black Sabbathin ensimmäiset älppärit cd-levyinä, **kunhan vain _ tulevat** sopuhintaisina kohdalle (HS 22.6.05)

Kun puheenalainen tarkoite on monikollinen, nolla-anaforan kanssa esiintyvällä fiini-verbillä on usein monikon persoonapäätte (2d, 3) — silloinkin, kun edellisessä lauseessa oleva korrelaatti on muu kuin perussubjekti (2d, 3b–d sekä 3a:n loppu). Sellaiset tapaukset ovat kuitenkin kirjoitetussa kielessä tunnusmerkkisiä, ja niihin tuntuu liittyvän jonkinlainen merkityslisä:

- (3) a. *Jotkut* juovat itsensä humalaan ja _ **vajoavat** synkkyyteen. Se on kalastajille tyypillistä. *Heillä* ei ole tapana rähistä, päinvastoin, _ **tulevat** humalassa hiljaisiksi kuin kalat. (Hahtela)
- b. Kun puuvarastot alkavat kasvaa, *metsänomistajien* on pakko **tyytyä** halvempaan hintaan, jos _ **aikevat** saada puunsa kaupaksi. (L; ISK §1431)
- c. *Hierojia, letittäjiä ym. kaupantekijöitä* on, mutta _ **eivät ole** päällekkäviä. (www.iltalehti.fi. 6.2.08)
- d. Mikä *pankkeja* riivaa, kun _ **mainostavat** taas tavallista säästämistä? (A; ISK §1431)

Esimerkkien (3) kaltaisissa lauseissa on nollan lisäksi myös toinen anaforinen viittaus (-vAt). Persoonakongruenssissa on kyse ns. toistoreferenssistä, jossa sekä pronomini että verbin persoonapäätte ovat referentiaalisia eikä subjektin poisjätö näin ollen poista tietoa persoonasta (vrt. ISK §1267–1269; Siewierska 2004: 24, 121). Puheaktipersoonien kohdalla tämä on tulkittu redundanssiksi, minkä vuoksi kirjakielessä suositellaan käyttämään pronominia vain painokkaissa tehtävissä (normin historiasta Strellman 2005).

Monikon 3. persoonan tapauksissa vastaavaa normia ei ole.⁵ Kaikissa edellä esitellyissä tapauksissa myös pronomini (*he*; *ne*) olisi mahdollinen. Nolla sitoo kuitenkin lauseet kiinteämmin toisiinsa, pronomini taas tekee lauseista selvemmin kahden eri tapahtuman tai tilanteen kuvauksen (vrt. Kalliokoski 1990: 67; Heinonen 1995: 61). Yhteistä esimerkin 3 tekstien korrelaateille on, että ne ovat lauseenalkuisia ja edustavat lauseen pakollisia ydinjäseniä. Esimerkiksi eksistentiaalisubjekti (4a) ja lauseenmääräite (4b) eivät näyttäisi samalla tavoin sopivan korrelaateiksi.⁶

⁴ Esimerkki eriviitteisestä käytöstä (*hän* = Ahtorinne eikä Kähö): *Sen kasvattaja Raimo Kähö oli tehnyt Turon Palman varta vasten Ahtorinteelle, vaikka hän silloin olikin sitä mieltä, ettei halua Vilkeron lisäksi toista hevosta.* (<http://www.suomenhevosliitto.fi/palkitut.php> 31.1.2008)

⁵ Murteissa on sitä vastoin päädytty laajalti systeemiin, jonka mukaan verbi on ilman monikon tunnusta lauseessa, jossa subjekti on läsnä; jälkilauseessa taas käytetään monikkomuotoista verbiä ilman subjektia (ks. G. Karlsson 1966:19; Kallio 1978). Vrt. Helsingin puhekielen verbin taivutussysteemiin, josta monikon tunnukset puuttuvat (Paunonen 1995: 219–232).

⁶ Esimerkkejä voi tosin löytää mm. yleisönosastokirjoituksista: *Koivusesta on hyvä asia, että monet nuoret*

- (4) a. Silkkipepun kotitalo oli uhkea; siinä oli viisi kerrosta ja *suuret, hiljattain uusitut ikkunat*, mutta **ne** kiilsivät kaikkialla pelkkää pimeyttä. (Joensuu), vrt. *mutta _ **kiilsivät** kaikkialla pelkkää pimeyttä. (ISK §1431)
 b. Se oli *Inkusta* hyvä idea, ja **hän** rynnisti ulos. (K), vrt. *ja _ **rynnisti** ulos. (ISK §1431)

Myös puhutussa kielessä nolla voi esiintyä subjektina (5a), objektina (5b), genetiivi-subjektina (5c) ja omistusrakenteen habitiiviadverbiaalina (5d). (Lyhenteet viittaavat keskusteluntutkimuksen arkistoon.)

(5)

a. (Sg 081: 1a2, s. 5/7)

- 01 Pike: ↓Mutta että *se* sano vaan et nythän *se* on parempi.=et sehän oli välillä
 02 niin **ettei** _ **meinannu** kenkää saaha jalakaan↓.
 03 Erja: ↑Joo joo.
 04 (2.3)
 05 Erja: °njoo°,
 06 Pike: >Mutta että< ↑hyvin *sillä* sitte kuitenkin meni matka.
 07 =siel oli *satanu* kovasti aina välillä ja,
 08 (1.0)
 09 Erja: °Ahaa,°
 10 (0.5)
 11 Pike: Mutta ihan hyvin *se* sieltä nyt sitte ↓selviytyi.
 12 Erja: £↑Joo£.
 13 (1.3)
 14 Pike: Että tänään _ **meni** ↓töihin.

b. (Sg 212 A06, s. 3)

- 01 L: .hhh Niin nii et *hän* on Kalastajatorpal sil[lo ku _ **hajetaan**]ki vai,
 02 A: [se on joo.]
 03 A: Kyllä. sieltä [_ **hae**]taan ja sinne _ **palautetaan**.
 04 L: [nii]

c. (Sg 007)

- Urho: Ja *tää* ajo Ruskeasuolle _ **piti** Keravalle lähtee
 Topi: Joo. (.) ei kyl sitä sekkoo.

d. (Sg S17 A04)

- 01 Lotta: .mt Mä aatteli et @<ki:va ki:va>.@=
 02 Jere: =mh[h
 03 Lotta: [£Vois *se* ((PROFESSORI)) vähä har£jotella niitten
 04 ((KYSYMYSTEN)) tekemistä£.
 05 Jere: .hhh Niin **ku** _ **o: on** tota (.) pohjakoulutustaki aika hyvi.£
 06 [hiih hiih heh heh heh]
 07 Lotta: [£Nii: on. ja must] tuntuu **et** _ **on** useamman vuoden
 08 kokemus myös£.

Puhutussa kielessä lauseiden välinen alistussuhde ei ole läheskään aina samalla tapaa selvä kuin normitetussa kirjakielessä, vaan perättäiset lausumat, ovat ne sitten saman tai eri puhujien tuottamia, liittyvät toisiinsa löyhemmin (Thompson 2002). Esimerkit 5a r. 1 ja 5d r. 7, mahdollisesti myös esim. 5a r. 2 edustavat syntaktisia tapauksia, jotka ovat

haluavat suorittaa ylioppilastutkinnon, ja_ **perustelee** näkemystään lukion antamalla kypsymsajalla ja yleissivistävyydellä. (HS 21.5.07/Yleisönsasto)

rinnastettavissa edellä esiteltyihin kirjakielisiin esimerkkeihin. Esimerkin 5d rivillä 5 oleva *ku*-lause ei ole niinkään Lotan edellä sanomalle lauseelle syntaktisesti alisteinen kuin sille lisäyksenä esitetty perustelu (ks. myös Herlin 1998).

Syntaktista suhdetta ilmaisevat konjunktiot voidaan nähdä niin sanottujen lausumapartikkeleiden kieliopillistuneimpana käyttönä. Varsinkin sana *että* on paitsi monikäyttöinen yleiskonjunktio myös vuoron edelliseen lausumaan liittävä lausumapartikkeli (ks. Raussi 1992; Keevallik 2000; ISK §1032; Seppänen ja Laury 2007). Esimerkissä 5a rivin 2 *ettei*-lause on tulkittavissa alisteiseksi, mutta rivin 14 *että*-lausuma ei. Se on parafrasi eli uudelleenmuotoilu rivin 11 vuorosta *ihan hyvin se sieltä nyt sitte selviytyi*.⁷ Kummasakin tapauksessa nolla-anaforan korrelaatti on yhtä ongelmattomasti tunnistettavissa edellisistä vuoroista.

Nolla-anafora näyttäisi yleensä esiintyvän alisteisessa lauseessa, joka seuraa päälauseita; vain kaksi aineistomme tapausta on sellaisia, joissa nolla on alisteista lausetta seuraavassa päälauseessa (6a–b). Kielenkäytössä esiintyvät rajatapaukset tai lipsahdukset ovat kuitenkin kiinnostavia. Niinpä direktiiviseksi tulkittava kiteymä 6a (vrt. *antaa olla, saa olla*) vastaa kielitajumme paremmin kuin oudolta tuntuva 6b, joka on pelkkä toteamus.

- (6) a. Ja jos *Esko Aho* lähtee EU-asian vuoksi, niin _ **saa lähteä**. (L; ISK §1180)
b. Kun Alkio valmistui, _ **valitsi** lopulta tenniksen sijaan yritysmaailman. (HS 28.1.07)

ENNAKOIVAT ANAFORAT

Yksi selvä kieliopillinen ero nolla-anaforan ja anaforisen pronominin välillä on siinä, että nolla toimii myös kataforisesti eli ns. ennakoivana anaforana (ks. ISK § 1430). Kataforisen suhde on mahdollinen vain niin, että nolla on alisteisessa lauseessa ja korrelaatti on sitä seuraavassa päälauseessa (7 a–d). Sen sijaan rinnasteisen yhdyslauseen etulauseessa tällainen ennakoiva nolla ei ole mahdollinen.⁸

- (7) a. Vaikka _ **onkin** BBC:lle tehty, *dokumentti* vaikuttaa kovin amerikkalaistyyli-
seltä ylistykseltä. (HS 5.7.01)
b. Kun _ **oli saanut** nuoremman lapsen nukahtamaan vaunuihin parvekkeelle,
hän lähti viemään vanhempaa puistoon. (K; ISK §1180)
c. Haatainen päätti, että jos _ **ei muuta voi tehdä**, niin ainakaan yliopistolle hän
ei uutta nimeään ilmoita. (Anna 29/05)
d. Sinulla on onnea – paitsi että _ **lupaa** ottaa sinut vastaan *hän* myös osoittaa
lämmintä mielenkiintoa sinun vaiheitasi kohtaan, – –. (K; ISK §1431)

Katafora vaikuttaa kirjakieliseltä. Hieman sen kaltaisia rakenteita voi kuitenkin löytää puhutusta aineistosta (8a–b) ja sitä muistuttavasta Internet-kirjoittelusta (8c). Esimerkissä 8a on kyse työmaajuopottelusta ja sen aiheuttaman ongelman ratkaisemisesta.

⁷ Samantapainen esimerkki on Duvallonilla ja Chalvinilla (2004: 277) esim. 14. Esimerkin 5a riveillä 1 ja 6 on lisäksi partikkeliketjulla *mutta että* alkavat vuorot, jotka merkitsevät jonkinlaista siirtymää topiikin kehittämisessä, vrt. suomenruotsista *men att* -ketjua (Londen ja Lindström 2008).

⁸ Esim. englannissa voi pronominin toimia kataforisesti, mutta ainoastaan alisteisesta lauseesta jäljessä seuraavaan päälauseeseen (ks. Lyons 1977: 660).

(8)

a. (Sg 002 Ville 2, s. 15–16)

- 01 Urho: >Se antaa se on< ↑kuuden ↑miehen ↑ryhmä tai
 02 se_{itsemä} miehe ryhmä siin on yks nokkamies,
 03 Niilo: nii [(tai) (--)]
 04 Urho: [(siihe) jä]ä se kuus äijää [kattelee ku se_{ittemäs} lähtee.]
 05 Niilo: [(ohan mullaki) (--)] sillo]
 06 Niilo: Sillo se ((TYÖNJOHTAJA)) käskee sen (0.3) yksityisee puhuttelu ja
 07 ko antaa varotukse ni .hh
 08 [samalla siis ottaa sel^evänki et minkä takia hän
 09 Urho: [°(Mm)°];
 10 Niilo: o- on ruvennu ryypäämään.

b. (Sg S15)

- 01 Keijo: Ku *sä* sillai sillä rullalla laitoit muistatsä,=
 02 Tinska: =a::i[:;,
 03 Keijo: [m:onta viirua Jarille
 04 (1.6)
 05 Liisa: Jarille tuli pelkkiä vii:ruja vaa::n [kun *se*
 06 (Sini): [°joo°
 07 Liisa: leipo Jarille,=
 08 Keijo: =(Ihan [meinas] sivut unohtuu ku *hän* teki
 09 Liisa: [niin.
 10 Keijo: kuvioita vaan.
 11 (Sini): °Mm: °

- c. Alkoholia *isäni* käytti joskus, mutta silloin kun otti käytös muuttui täysin
 Rauhallinen mies muuttui täysin. (www.al-anon.fi/tarina9.html -11k)

Esimerkissä (8a) edellinen viittaus puheena olevaan työnjohtajaan on rivillä 6 (*se*); sitä seuraava yhdyslause alkaa alisteisella *ko*-lauseella, jossa on nolla-anafora (rivi 7). Näiden ero kirjakieliisiin esimerkkeihin on siinä, että myös jäljessä tulevassa päälauseessa on anaforinen nolla eikä ilmiäsuista subjektilauseketta (*samalla siis _ottaa selvänki et minkä takia hän on ruvennu ryypäämään*). Esimerkin 8b rivillä 8 oleva nolla-anafora on samaviitteinen jäljessä tulevan *hän*-pronominin kanssa – mutta myös edellisessä vuorossa on puhe samasta läsnäolijasta (*se*). Vastaavanlainen kirjoitettu tapaus on (8c). Esimerkeistä näkee, että anaforan tarkastelun rajoittaminen yhdyslauseeseen ei tee oikeutta ilmiön todelliselle tekstuaaliselle käytölle.

Tällainen nolla-anaforan kataforinen käyttö on verrattavissa temporaalirakenteen possessiivisuffiksiin. Kirjakielissä possessiivisuffiksi viittaa kataforisesti, jäljessä tulevaan hallitsevan rakenteen subjektiiin: *Syötyään_i poika_i lähti ulos*. Murteiden temporaalirakenteen käyttöä tutkinut Lindén (1961: 198) huomauttaa kuitenkin, että vaikka samassa lauseessa olisi potentiaalinen possessiivisuffiksin korrelaatti, puheessa on ollut mahdollista viitata »jopa vieläkin aikaisemman lauseen subjektiiin, esimerkiksi *Sitte tuli ehtoo siällä ja häm_i pani yhlen kuusej juurelle sittem maatas siällä korvessansa. Ja siinä levätessäs_i, sitte rupes kaks kuallutta tappelee*». Toisin sanoen puhutussa kielessä kataforinen tulkinta on yksi mahdollisuus, mutta nollan tulkintapohjana toimii viime kädessä koko lähikonteksti.

▷

YLI VIRKERAJAN JA PUHUJANVAIHDOKSEN

Normitetussa kirjakielessä konjunktiolla rinnastetaan toisiinsa lauseita, ei virkkeitä. Kاونokirjallisessa proosassa konjunktion kaltainen konektori voi aloittaa uuden virkkeen. Silloin anaforisen nollan käyttö yli virkerajan on tavallista, vaikka kuvattavia tapahtumia ei esitetäkään kiinteästi toisiinsa liittyvinä, vaan jälkimmäinen niistä olisi pikemminkin edellisen kanssa vaihtoehtoinen (9 a) tai siihen kontrastoituva (9 b–c).

- (9) a. Gabriel ja isä poikkesivat usein kahviloihin ja levykauppoihin. Tai _ **kävivät** hakemassa Gabrielin vastikään ottamat valokuvat, jotka isän ystävä kehitti pimiössään. (Kureishi)
- b. Jolanta ja hänen vaimonsa puhuivat, kuinka ihanaa on huomenissa kaikessa rauhassa suorittaa ostoksia ynnä muuta; vaimo lähti lentäen vasta sitä seuraavana päivänä. Mutta _ **oli silti oleva** kotona ennen Koitoa. (Peltonen)
- c. Asiasta puhuttiin paljon, ja eniten siitä puhui Halme. Sana »köyhälistö» toistui hänen puheessaan vähän päästä. **Lausuipa** _ välillä sellaisiakin sosialistisia ajatuksia, jotka merkitsivät vallan muuta kuin »meidän keskisiä reformeja». (Linna)

Myös puhutussa kielessä konjunktio tai sen kaltainen lausumapartikkeli voi aloittaa uuden lausuman tai puheenvuoron, jossa nollan tulkitaan jatkavan puhumista aiemmassa vuorossa mainitusta tarkoitteesta (esim. 9d, rivi 8).

(9) d. (Kotus/Asiointikeskusteluaineistot 1187)

- 01 Terv: No tuota mites *se vauva liikkuu*.
02 Äiti: Kyllä se liikkuu.
03 Terv: Iha hyvä.
04 Äiti: _ **Potkii**.
05 Terv: _ **Potkii** vauhdilla.
06 Äiti: .jooh
07 (.)
08 Äiti: **Mut** hirveesti niinkun _ **tunkee täältä tälle** niinku (.)
09 vai onko supistelua sitte niinku ulos päin.

Kuten äskeisestä esimerkistä näkee, keskustelussa anaforinen nolla on tavallinen keino, jota puheenaiheen ollessa salientti käytetään sekä saman puhujan että eri puhujien perättäisissä vuoroissa, ilman että niitä välttämättä on kytketty toisiinsa millään lausumapartikkelilla. Neuvolakeskustelun katkelmassa äiti vastaa ensin terveydenhoitajan kysymykseen lauseella, jossa hän viittaa vauvaan anaforisella pronomiinilla *se* (r. 2), mutta tarjoaa sitten seuraavassa vuorossaan vastaukseensa selityksen nolla-anaforalausumalla *Potkii* (r. 4), jonka terveydenhoitaja osittain toistaa säilyttämällä omassa vuorossaan nollaviittauksen.⁹

Keskustelussa vierusparien etu- ja jälkijäsenillä on usein sama subjekti tai muu subjektimainen jäsen. Jälkijäsenessä samaa subjektiä ei yleensä toisteta.¹⁰ Vierusparin muo-

⁹ Rivin 8 nolla on itse asiassa samanaikaisesti anaforinen ja deiktinen: se jatkaa keskustelun topiikkia, joka on esitetty aiemmassa vuorossa, mutta lausuman deiktiset adverbit *täältä* ja *tälle* tekevät siitä myös deiktisen.

¹⁰ Näin on paitsi kolmannessa myös ja varsinkin 1. ja 2. persoonassa. Duvallon ja Chalvin (2004: 273) esittävät, että kyseessä oleva rakenteellinen rajoitus (*contrainte structurelle*) koskisi myös 3. persoonaa. Eri persoonien käyttöjen samankaltaisuutta ei kuitenkaan ole systemaattisesti tutkittu. Kuvausta tarvittaisiin esimerkiksi siitä, toimiiko kataforinen pronominittomuus samalla tavalla kaikissa persoonissa; Duvallonilla ja Chalvinilla (2004)

dostavat esimerkiksi kysymys ja vastaus tai henkilökohtainen kannanotto ja siihen tuleva toisen puhujan kannanotto, niin sanottu toinen kannanotto. Tyypillisin vierusparitapaus on kysymys–vastaus-pari (10). Verbialkuiseen vaihtoehto- eli verbikysymykseen tarjottava tunnusmerkitön vastaus sisältää verbin mutta ei subjektia: joko se toistaa kysymyksen verbin (10b) tai tarjoaa sille polaarisen vaihtoehdon (10c).

(10)a. A: Lähtekö se mukaan?
B: _ **Lähtee**. / _ **Ei (lähde)**.

b. (Sg 067 A01)
Kaarina: Oliko se Joniki tänään tuolla vai.
Reija: _ **Oli**.

c. (Sg S17 A04)
Jere: £Velvottaaks tää mua johonki £
Lotta: .hh £**Ei** _ **velvota** kultaf

Usein vastaukseen sisältyy enemmän kuin minimaalinen kieltäminen tai myöntö: vastaukseksi voi tarjota myös kokonaisen lauseen. Lausevastaus on aina minimivastaukseen nähden tunnusmerkkinen; se ottaa tavalla tai toisella kantaa kysymykseen sisältyviin implikaatioihin (ks. Hakulinen 2001:10). Mutta lausevastauksiakin on erilaisia: niissä toistetaan kysymyksen subjekti tai jätetään se toistamatta, jolloin vastaus liittyy tiukemmin kysymykseen. Lisäksi on huomattava, että vastaukseksi voidaan tulkita myös kysymyksen jäljessä seuraava lausuma, joka ei vastaa kysymykseen suoraan vaan tarjoaa sille selityksen, minkä perusteella kysyjä voi päätellä vastauksen. Seuraavassa katkelmassa on kaksi tällaista tyypillistä tapausta.

(11) (Sg S17 A01)
01 Tea: Onks *Sini* jo kotona.
02 Ari: **Ei** _ **oo tullu** vielä.]
03 Tea: [Ai jaa.] No< tietsä mitä aikaa *se* tulee.
04 Ari: **Ei** _ **sanonu?**,
05 (.)
06 Ari: ollen↑kaa (P)

Kumpikaan esimerkissä 11 vastauksen paikalla esitetyistä lausumista ei toista kysymyksen verbiä vaan tarjoaa lausemaisesta selityksen: (ei ole kotona vielä, koska) *ei ole tullut* ja (en tiedä, koska) *ei sanonu*. Prototyypistä vastauksen syntaksia ne edustavat siinä suhteessa, että niissä on subjektin paikalla nolla. Pronominisubjektillinen vastaus *Se ei oo ~ ei se oo tullu vielä*¹¹ tai *Se ei sanonu* olisi selvemmin tulkittavissa itsenäiseksi, kysymyksestä riippumattomaksi havainnoksi. Arin selityksen rivillä 2 voi tulkita sisältävän saman implikaation kuin kysymyksen: 'on odotuksenmukaista että *Sini* olisi kotona' (vrt. adverbeja *jo* ja *vielä*). Rivin 4 vastaus puolestaan sitoutuu nolla-anaforan turvin kysymyk-

on näyte vain jälkiasemaisesta alistuksesta. Ei myöskään tiedetä vielä, miten puheaktipersonat toimivat itseä referoitaessa, eikä sitä, miten ne ylittävät virkerajan tai puhujanvaihdoksen. Tuomme tässä artikkelissa esiin joitakin tapauksia, joissa kaikki personat käyttäytyvät samalla tavalla (ks. esimerkkejä 17 ja 35).

¹¹ Kieltoverbialkuiseen ja subjektialkuiseen kieltolauseeseen suhteeseen ei ole mahdollista paneutua tässä (ks. Hakulinen ja Lindström 2006).

sen implikaatioon, että aviomies tietäisi vaimonsa aikataulun. Rivin 6 kieltoa vahvistava adverbi *ollen*↑*kaa* on tämän implikaation kanssa linjassa.

Samalla tavoin kuin kysymys–vastaus-pareissa anaforinen nolla esiintyy ns. kannanottopareissa. Näissä ensimmäinen vuoro on jokin subjektiivinen arvio, esimerkiksi *Onpas tää kuuma*, joka kutsuu puheikumppanin esittämään ns. toisen kannanoton. Jälkimmäisen kannanoton odotuksenmukainen, preferenssijärjestyksen mukaan tunnusmerkitön vaihtoehto (ks. Pomerantz 1984; Tainio 1995: 95) on samanmielinen. Vahvasti samanmielinen toinen kannanotto on subjektiton, esim. *Niin onkin*. (Ks. myös Tainio 1996.) Keskustelupuheessa koheesiota luo puhujien yhteinen perspektiivi.

Samoin kuin verbikysymykseen annetuissa vastauksissa, toisissa kannanotoissa subjektin ilmaisematta jättäminen on tavallista, kun puhuja sitoutuu tarkastelemaan asiaa edellisen puhujan näkökulmasta. Vaihtoehtoista minimaalisin on pelkkä verbin toisto (12a); tilanteesta riippuen verbiä voi seurata dialogipartikeli *joo* (12b) tai sitä voi edeltää *niin*-partikkeli (12c). (Tarkemmin ks. Hakulinen ja Sorjonen tulossa.)

(12)

a. (Sg 079 A:104)

Sanni: Must ↑se o↓ niille ihan #oikeen#;

Veera: _ **o:n**.

b. (Sg 094 B02)

Seppo: ↑Ai siel ol' oikeen löpökamina. Sehän oli hieno homma.=

Pekka: =mt. _ **Oli** joo:.

c. (Sg S08 A01)

Aliisa: Mut kyl kuus tuntii on ai:ka kauhee.

Tiina: **Niin** _ **on**.

Toisen puhetilanteen referoiminen edustaa keskustelun metatasoa ja toimii osoituksena siitä, millaiset puheen piirteet ovat kertojan tulkinnan mukaan merkityksellisiä referoitavassa keskustelussa. Esimerkin 13 katkelmassa Jenni referoi (*se oli – – sillee et, mä olin koko aja sillee et*) juuri samantyyppistä tapausta kuin äsken analysoitu esimerkki 12 c oli.

(13) (Routarinne 2003: 229)

01 Jenni: Täst nao[hottelujutusta ni se oli sillee et

02 Laura: [mm:?

03 Jenni: kysy siltä ja .hh sillee et *se tulee kohta*

04 [mä olin] koko aja sillee et **ññi:n** _ **tulee;ɛ**

Jenni käyttää referoimassaan jälkijäsenessä (r. 4) anaforista nollaa, mikä tekee siitä edellistä vuoroa vahvistavan. Pronominillinen vaihtoehto *niin se tulee* edustaa myös vahvaa samanmielisyyttä, mutta esittää asiaintilan selvemmin puhujan itsenäisenä havaintona.

Seuraavassa on esimerkki kannanottojen muodostamasta vierusparista kontekstissaan (rivit 6 ja 7). Kaksi konserttitoimiston virkailijaa keskustelee kilpailijastaan, joka on ollut vähällä viedä omaan tallinsa heidän vakiosolistinsa. Tässäkin subjektiton toinen kannanotto *ois mennynä* saa aikaan äsken kuvatun suuntaisen tulkinnan: kannanotolla ilmaistaan vahvaa sitoutumista kollegan edellä esittämään mielipiteeseen.

(14) (Sg 212 A08, s. 2)

01 A: Mä kysyin siltä että mi- mikäs juttu tää [on]

02 E: [nii.]

- 03 A: =Että me ollaa kuitenkin: Isabella (.) edustettu kymmenen
 04 vuotta ja (.>)ja tota sit se< sano et @ei ole tarkoitus ollenkaa
 05 ohittaa meitä että
 06 E: Joo joo mut kuitenkin *sit se ois* (.) *helposti menny sitä kautta*.
 07 A: Nii:: varmaa _ **olis** [**menny(nä)**]
 08 E: [nii:]

Nolla-anafora ei ole kuitenkaan muissa jälkijäsenissä automaattinen sen enempää kuin vastauksissakaan, vaan pronominisubjekti on myös mahdollinen. Seuraavassa kohdauksessa kolme poikaa juoruilee poissaolevasta toveristaan. Samanmielisissä, edellistä vuoroa vahvistavissa lausumissa on anaforinen nolla (r. 2, 10, 16 ja 17), yhdessä on pronominisubjekti (r. 15).

(15) (Sg 269)

- 01 Pekka: *Jannel(ha)* o *tuparit* täs lähiviik[*koina.*]
 02 Antti: [Nii _ **on.**]
 03 Kalle: Aha (.) Se muuttaa.
 04 (0.2)
 05 Kalle: Vihdoin. Heh.hh
 06 (0.5)
 07 Pekka: Iha varmaa _*tekee iha hyvää sille miehelle.*
 08 (0.2)
 09 Pekka: Paitsi [et *se* pääsee] poraamaa taas ku *rahat* o loppu,
 10 Kalle: [**>Nii _ tekee.<**]
 11 (0.2)
 12 Antti: Mm. No [sehä ei oo mitää uutta.]
 13 Kalle: [Saaha *se* **enemmi**] °opintotukee?
 14 (0.3)
 15 Pekka: No [*niihä se*] **saakii** (---)
 16 Antti : [**Nii _ saa.**]
 17 Kalle: **Nii _ saa.**
 18 Pekka: Nythä *se* saa peräti vissii satase.

Mielenkiintoinen kannanottopari ovat rivien 7 ja 10 lausumat. Pekan esittämässä ensimmäisessä kannanotossakaan (r. 7) ei ole tarkoitetta mainittu, mutta rivin 3 pohjalta se on tulkittavissa 'Jannen muutoksi'. Omassa vuorossaan (r. 10) Kalle yhtyy tähän käsitykseen ongelmattomasti. Rivillä 13 Kalle esittää perusteluksi toverinsa omaan asuntoon muuttamiseen opintotuen kasvun. Tähän Pekka reagoi (r. 15) ilmisubjektin sisältävällä vuorolla, mikä on tulkittavissa edellisestä vuorosta syntyneeksi oivallukseksi (vrt. vuoronalkuinen partikkelit *no* ja liitepartikkelit *-hä* ja *-ki*). Sen sijaan seuraavat Antin ja Kallen nolla-anaforan sisältävät vuorot asettuvat vain vahvistamaan yhteistä käsitystä.

Esimerkit 14 ja 15 edustavat juoruilua, johon kuuluva affektisuus on saanut osallistujat tiimiytymään. Palaamme myöhemmin affektin merkitykseen nolla-anaforien käytössä.

PUHEEN JA AJATUKSEN REFEROINTI

Anaforista nollaa käytetään usein referoitaessa jonkun puhetta, ajatuksia, tunteita tai havaintoja omista kokemuksistaan. Johtolauseessa on silloin tavallisesti puheaktiverbi

▷

(esimerkissä 16a *arvella*) tai mentaaliverbi (esimerkeissä 16b ja c *harkita* ja *epäillä*; esimerkissä 16d tunnekausatiivi *harmittaa*), referoituna lausumana taas *että*-lause tai alisteinen kysymyslause.¹² Subjektin paikka on jälkimmäisessä lauseessa tyhjä.

- (16) a. Pienen miettimisen jälkeen kolme korkeakoulua valloittanut mies *arvelee*, että **_ tekisi** samat ratkaisut, jos **_ saisi** valita uudestaan. (www.polyteekkari.fi/index.php?k=9910)
b. Jari tuijotti paperia ja *harkitsi* mitä **_ sanoisi**. (www.nic.fi/~raijakoo/okkonen.htm)
c. 1990-luvun puolivälissä Frangén *epäili*, **jaksaisiko _ jatkaa** valitsemallaan uralla kovin pitkään. (utain.uta.fi/2005k/2/17038.html)
d. Nipaa vain vähän *harmitti*, että **_ oli tuhlannut** viikkorahansa uuteen polkupyöränpumppuun – – . (I)

Anaforinen nolla on samaviitteinen johtoilmauksen subjektin (16a–c) ja objektin (d) kanssa. Toisin sanoen se on näissä konteksteissa logoforisella paikalla.¹³ Puhutussa suomesa esimerkien 16 a–d referoi viin lauseisiin voisi viittaussuhteiden muuttumatta sijoittaa *hän*-pronominin. Kirjakielissä *hän*-pronominin voisi sopivassa kontekstissa tulkita johtoilmauksen subjektin tai objektin kanssa eriviitteiseksikin (*Nipaa, harmitti, että hän oli tuhlannut viikkorahansa*), mutta yhtään sellaista esimerkkiä emme käytännössä ole löytäneet.

Nollan korrelaatiksi sopii myös puheen vastaanottaja, joka ilmipantuna voi olla johtolauseen allatiivisijainen jäsen, kun referoidaan direktiivistä lausumaa, esimerkiksi työohjetta. Jos anaforisella paikalla olisi pronomini (*hän* tai *se*), esimerkit (17) muuttuisivat toteamuksiksi.¹⁴

- (17) a. Sano *sun pukijalle*, että **_ silittää** housut, niissä on henkarirypyt. (L; ISK: §1182)
b. Aseistin siis *pojan* suihkepullolla ja räteillä, ja sanoin että **_ pesee** kaikki tahrat pois sillä välin kun minä imuroin. (http://susipentu.vuodatus.net/blog/735462)

Esimerkissä 18 referoidaan työntekijöiden välistä keskustelua juovuksissa olleen Kivisen mahdollisesti saamasta rangaistuksesta. Keskustelijat kuvittelevat tapahtuman seurauksia: mitä Kivinen (rivillä 7 johtolauseen *se*) sen jälkeen sanoisi ja miten toiset tiedon vastaanottaisivat. Rivillä 7 on jälleen logoforinen nollapaikka (**_ saa loparit**). Sen korrelaattina oleva logoforinen *hän*, johtolauseen subjekti, on *ankaran varoituksen* vastaanottajan roolissa.

(18) (Sg 002, Ville 2, s. 11.)

01 Urho: =Se tulee takas se Kivinen sielt (.) mitä se sanoo.
02 =@no mi:tä se puhu mitä siint nin väliä o. (.) ei

¹² Edellä tuli ilmi (esim. 8e), etteivät kaikki *että*-lausumat ole alisteisia (ks. ISK § 1465). Myöskään puheen ja ajattelun referoinnissa ei johtolauseen ja referoidun lausuman välinen *että* ole alisteisuuden osoitin vaan pikemminkin referoinnin merkki.

¹³ Samanlaisessa tehtävässä toimii suomessa referatiivirakenteen possessiivisuffiksi, joka viittaa refleksiivisesti lauseen subjektin, ja puheessa myös *hän*-pronomini (ks. ISK §1469; Laitinen 2005).

¹⁴ Vastaava esim. ks. Heinonen 1995: 53. Indikatiivilauseen käyttö ohjeen funktiossa perustuu subjektipronominin poissaoloon myös kasvokkaisissa tilanteissa, tapauksissa, joissa subjektina on 2. persoona: *Sitten silität nuo housut*. (Vrt. ISK §1663–1665.) Jos pronomini olisi paikalla (*Sä silität nuo housut!*), direktiivinen tulkinta olisi joko toteamus tai ehdoton käsky.

- 03 ny oteta huikkaa muutamaa viikkoo.@
 04 (0.5)
 05 Urho: Se voi sanoo ↑näinki se Kivinen.
 06 (.)
 07 Urho: Eehkä *se* sanoo et *hän* sai ankaran varotukse _ **saa**
 08 loparit heti seuraavan kerran jos *hän* on
 09 juovuksis[sa<.
 10 Kale: [No siin on vähä semmonenki [juttu kyl että.
 11 Urho: [Nii,
 12 Urho: hh mutta ku *se* saa ↑viikon (.)↑palkattoman ↑loman
 13 ni (.) sen näkee ↑toisetki et nyt **on** _ **saanu** nii
 14 ankaran varotuksen ja seuraavan kerran *se* saa lopputilin.

Rivin 13 nolla-anafora (_ *on saanu*), jonka korrelaatti on rivillä 12 (*se*), ei sen sijaan ole logoforinen vaan kuuluu osana muiden työntekijöiden havainnon referointiin (*sen näkee toisetki*). Koska referoitu havainto on suoran esityksen muodossa (**nyt on saanu nii ankaran varotuksen**), nolla voisi olla tulkinnaltaan deiktinenkin: sen tarkoite on kuvitellun tilanteen kontekstissa. Toisaalta sama tarkoite on mainittu edellä useaan kertaan. Anaforan ja deiksiksen välinen suhde on jatkumo, ja joskus nämä funktiot ovat päällekkäisiä (vrt. Cornish 1996: 24).

Anaforisen nollasubjektin tulkinta puheen tai ajatusten referoinniksi ei edellytä välttämättä johtolauseen läsnäoloa:

- (19) a. *Asiakas* on tullut hakemaan yksityisen hoidon lomaketta, jota _ **ei ole saanut** postitse odottamallakaan. (Opinnäytteestä)
 b. *Aidit* eivät syö riittävästi. *He* haluavat pienen vauvan, koska _ **ajattelevat** synnytystä siten helpommaksi. (A; ISK §1180)

Esimerkin 19 a relatiivilauseessa referoidaan asiakkaan valitusta; leksikaalinen aines (*odottamallakaan*) tuo esiin asiakkaan näkökulmaa. Esimerkissä 19 b nolla-anaforan sisältävä *koska*-lause perustelee edellisten lauseiden samaviitteisten subjektien (*aidit*; *he*) toimintaa tulkitsemalla sen taustalla olevia motiiveja. Koska yhdyslauseen osilla on yhteinen subjekti, nolla-anaforat sitovat ne myös syntaktisesti toisiinsa kiinteämmin kuin pronominit tekisivät. Esimerkkien 19 a–b referentiaalista merkitystä *hän*- tai *he*-pronominin sijoittaminen nolla-anaforan tilalle ei sen sijaan muuttaisi.

Alustavasti voisi väittää, että toimiessaan tulkintana referoidun puhujan ajatuksista tai tavoitteista anaforisen nollan lausumat ovat pronomiinillisia selvemmin sidoksissa myös aktuaaliseen puhetilanteeseen ja sen puhujaan. Ne toimivat ikään kuin referoijan päätelmien, yleistysten ja asenteiden indekseinä. Esimerkki 20, jossa nollan ja korrelaatin välissä on jälleen virkeraja, havainnollistaa tätä ajatusta:

- (20) Kuitunen jutteli kisan jälkeen Prigelatoon saapuneen presidentti *Tarja Halosen* kanssa. »_ **Oli huutanut** äänensä käheäksi», Kuitunen kertoi. (HS 23.2.06)

Esimerkki 20 referoi hiihtäjä Virpi Kuitusen kertomusta presidentin kohtaamisesta. Sen toinen lause on jo tempusvalinnaltaan kaksiselitteinen. Pluskvamperfekti voidaan tulkita referoinnin merkiksi, jolloin presidentti olisi itse maininnut Kuituselle huutaneensa äänensä käheäksi. Silloin se ilmaisisi Kuitusen referoiman presidentin näkökulmaa. Toisaalta pluskvamperfekti voisi ilmaista Kuitusen päätelmää havaitsemansa käheyden taustasta. Mikäli paikalla olisi anaforinen *hän*, lausuma kertoisi etäisemmästä suhteesta

▷

puhujan ja toimittajan välillä, ehkä myös muodollisemmasta suhteesta nolla-anaforan referenttiin, presidenttiin (vrt. Vilppula 1989).

Esimerkissä 21 nolla-anaforan tarkoitteena on puhekyvytön eläin, jonka tilanteeseen kertoja samastuu. Sen edeltäjänä on logoforinen *hän*:

- (21) kyllähän minä anteeks annoin, *koiralle*,
eihän *hän* voinut tietää,
_ **oli opetettu** varkaita ajamaan ja käymään kiinni. (Pylkkönen)

Eläimen käytöksen tulkinta puheen veroiseksi merkityksenannoksi osoitetaan suomen murteissa ja puhutussa kielessä yleensäkin logoforisella *hän*-pronominilla (ks. Laitinen 2005). Nolla jatkaa tässä samaa linjaa. Samalla kun se sitoutuu logoforiseen samaviitteisyyteen, se nostaa pronominia vahvemmin näkyville puhujan samastumisen referoimansa koiran näkökulmaan.

Seuraavassa esimerkissä (22) pluskvamperfekti (r. 11 *_ oli nähny*) tukee nolla-anaforan tulkintaa logoforiseksi. Herättyään Sini kertoi Timolle näkemästään unesta.¹⁵

- (22) (Sg S15)
01 Timo: Sinikin näki tässä?, (.) m:uutama
02 vuos sitte rakkausunen yöllä ja: mä heräsin siihen
03 ku se iski mua n:yrkillä [s(h)ilmää.
04 (Liisa): [eh heh heh [heh?
05 (Sini): [äkhh
06 (Liisa): hihi hihi [hihi .heeh
07 (Tyyne): [haha haha haha haha aij jaihh=
08 Sini: [n(h)iinkö?,
09 Keijo: =tehostei[ta.
10 Tyyne: [.hhh ahah [hhh
11 Timo: [_ **oli nähny** jotai unta et mä olin kiusannu sitä,
12 (Tyyne): °mm:::°
13 (): °mm°.
14 (0.4)
15 Timo: _ **hosu** vielä unissaa.
16 (Tyyne): mm::.

Rivillä 15 esiintyvällä nollarakenteella puhuja palaa kertomukseen ja aikamuoto vaihtuu imperfektiin (*_ hosu vielä unissaa*). Käsitellään rivillä 3 kerrottua episodina (*se iski mua nyrkillä silmää*), jonka aikana subjektin tarkoite oli tiedottomassa tilassa. Tämä nolla ei näin ollen ole logoforinen vaan anaforinen. Kyseessä ei tässäkään ole pelkkä kuvaus, vaan puhuja nostaa samalla uudelleen päiviteltäväksi kertomuksen ydinkohdan.

ANAFORINEN NOLLA ILMAISEMASSA PUHUIJAN AFFEKTIA

Edellä on ollut tapauksia, joissa anaforinen nolla tuo esiin puhujan suhdetta lausuman subjektin toimintoihin. Nyt tarkastelemme lähemmin nollan tehtäviä puhujan affektien

¹⁵ Esimerkkiä analysoineen Seppäsen (1998: 122–123) mukaan nolla-anafora osoittaa samalla kertojan orientoitumista unennäkijän näkökulmaan, siihen eläytymistä.

osoittajana. Esimerkissä (23) Missu ottaa ensin Sannilta kuulemansa tiedon vastaan uutisena (r. 11 *Aijaa*). Sitten hän esittää affektisen hämmästyksymyksen (r. 13) toistamalla Sannin lausuman muuten paitsi että käyttää siinä nolla-anafora (vrt. r. 8–9).

(23) (Sg 112 A2)

- 01 Missu: .h Olik_sää nyt k_{ou}luss:a vai.h
 02 (0.4)
 03 Sanni: No infotilaisuudessa m't ei ei ihan turha (v-) homma
 04 Emmää oppinu mittään uutta tiet(°oo°),
 05 (0.2)
 06 Missu: Jo[o joo,h
 07 Sanni: [Eikä ne osannu neuvo_o mua ku mä oon k_{ak}s vuotta
 08 päivälukiossa ku se ei (.). *Se kyseinen opettaja ei tienny*
 09 et mitä: (.). *miten ne vastaa toisiaan* ni mä en voinu tehä siel mittää: h
 10 (.)
 11 Missu: <Aijaa.h>
 12 (0.3)
 13 Missu: **Ei tienny** miten ne vastaa toisiaa.
 14 Sanni: Ni_i siis sei ku e#:#- Tarvii opon kans soitt:aa >ja niinku<
 15 miten ne kurssit vastaa toisiaan päivälukion ja il[_{talukion}.
 16 Missu: [Joo: joo °justii°,h

Rivin 13 vuoro sisältää päivittelyä, jopa paheksuntaa siitä, että opettaja ei ole osannut neuvoa uutta opiskelijaa. Nolla-anafora osoittaa, että puhuja samastuu oletamaansa kertojan kriittiseen asenteeseen. Jatkosta (r. 14–15) ilmenee kuitenkin, että Sanni ei ollutkaan tarkoittanut kertomustaan tulkittavan kritiikiksi.

Anaforisen nollan funktiona on siis osoittaa samastumista puhekuomppanin näkökulmaan eli empatiaa. Tässä voimme nähdä yhteyden vierusparin jälkijäsenessä esiintyvään anaforiseen nollaan (ks esim. 12–15). Toisaalta nollan käyttö voi osoittaa myös toisenlaista asennetta: puhuja ihmettelee tai kauhistelee kertomuksen henkilön toimintaa ja samalla osoittaa empatiansa kertojaa kohtaan.

Seuraavassa esimerkissä (24) tulkitaan jälleen läsnäolevaa, lähes puhekyvyttöntä olentoa. Lapsi (kursivoidut *sä-*, *se-* ja *hän-*pronominit) on leiponut Jari-sedälleen tortun. Rivillä 8 logoforinen nolla edustaa habitiiivista *l*-sijaista kokijaa: puhuja asettuu lapsen näkökulmaan ja tulkitsee tämän toiminnan unohdukseksi. Mukana on taas logoforinen *hän-*pronomini¹⁶:

(24) (= 8b) (Sg S15)

- 01 Keijo: Ku *sä* sillai sillä rullalla laitoit muistatsä,=
 02 Tinska: =a::i[::,
 03 Keijo: [M:onta viirua Jarille
 04 (1.6)
 05 Liisa: Jarille tuli pelkkiä vii:ruja vaa::n [kun *se*
 06 (Sini): [°Joo°
 07 Liisa: leipo Jarille.=
 08 Keijo: =(ihan [**meinas**] **sivut unohtuu** ku *hän* teki
 09 Liisa: [niin.
 10 Keijo: kuvioita vaan.
 11 (Sini): °Mm: °

¹⁶ Esimerkin *hän-*pronominin tehtävää näkökulmaan asettumisessa on analysoinut Seppänen (1998: 86).

Empaattisen tulkinnan lisäksi logoforinen pronomini voi puheessa välittää myös ironista affektia (ks. Laitinen 2005).¹⁷ Tällainen puhujan asenne käy ilmeiseksi esimerkiksi 25, jossa *hän* ja nolla-anafora toimivat yhdessä. Kaksi koulutyttöä puhuu tässä kolmannesta, Annista, johon pronomini *hän* ja anaforinen nolla viittaavat.

(25) (Routarinne 2003: 149–150)

- 01 Heidi: Onks teil ↑hyppytunti ennen sitä.
02 Sanna: Sillä. Annil on ku sil ei oo uskontoo.
03 Heidi: Ai nii.
04 Sanna: Ni ennen liikuntatuntii *hänel* on hyppytunti. Voi olla että *hän* käy
05 pitkäkseen sohvalle ja _ nukahtaa Se on hyvin mahdollista
06 Heidi: yhm?
07 Sanna: Mut ei nyt Annil *häne:l* oli ollu vähän pää kipeä
08 _ **oli pitäny** ottaa burana ja (.) sitte vasta (_ **tullu**).

Aluksi Annin toimintatapoja kuvaillaan preesensissä ja luodaan *hän*-pronominilla vaikutelma, kuin referoitaisiin tämän puhetta itsestään (rivit 4–5). Sitten aletaan referoida Annin ilmeisesti juuri kertomaa tapausta, kuten logoforinen pronomini (*hänel*) ja pluskvamperfekti (*oli pitänyt ottaa burana*) osoittavat. Genetiivikokijan paikalla oleva nolla säilyttää sekä *hän*-pronominin viittaussuhteen että sen osoittaman vahvan ironian, jonka juuri logoforinen rakenne mahdollistaa: ollaan referoimassa henkilön kuvitteellista puhetta itsestään.

Logoforisen funktion ja puhujan ironisen asenteen välinen yhteys näkyy ehkä myös seuraavassa, sanomalehdestä poimitussa arviossa (26a). Kirjoittaja tulkitsee kansanlauluja esittäneen Gheorghiu kokemusta esityksen onnistumisesta, vaikka ei suoranaisesti referoikaan hänen ajatuksiaan:

- (26) a. Itse Gheorghiu vaikutti hyvin tyytyväiseltä sulokkaaseen lauluunsa ja _ **nautti** erityisen paljon rytmikkäistä, kansanomaisista romanialaisista kappaleista, **joissa _ olikin** säteilevimmillään. (HS 26.4.05)

Jos relatiivilauseessa olevan nolla-anaforan paikalle vaihdetaan pronomini *hän*, joka kirjakielessä ei ole logoforinen, kirjoittajan suhde esittäjän itsetyytyväisyyteen tuntuu vähemmän ironiselta tai ainakin äskeistä neutraalimmalta toteamukselta (26b):

- b. Itse Gheorghiu vaikutti hyvin tyytyväiseltä sulokkaaseen lauluunsa ja _ **nautti** erityisen paljon rytmikkäistä, kansanomaisista romanialaisista kappaleista, **joissa hän olikin** säteilevimmillään.

Nolla-anaforalla on affektinen funktio silloin, kun kuvaillaan puheenalaisena olevan jollain tavoin huomiota herättävää käytöstä. Esimerkeissä 27–28 kolme koulupoikaa päivittelee kahden ulkopuolisen, Jaskan ja Peten toimintoja.

(27) (Sg 269–271: 55–84)

- 01 Matti: Jaska nyt on oikee kunnon hymy£poika?£
02 Pauli: Ham[paat loistaa. hh]

¹⁷ Helsingin yliopiston suomen kielen opiskelijan Eero Voutilaisen arvion mukaan (luentokurssilla 2004) nykynuoret käyttävät puheessaan *hän*-pronominia vain logoforisissa asemissa mutta silloinkin ainoastaan ironisesti. Muut opiskelijat vahvistivat arvion.

- 03 Matti: [£Siit nyt tykkää] kaikki. h£
 04 (1.5)
 05 Pauli: Seki on kunnan kil:tti=liian kil:tti?
 06 Jouni: °Nii°
 07 Matti: Sit se potkii juhannuksena jotain ovia hajalle.
 08 Pauli: Ehhe [kunnan sala]ttu luonne,=
 09 Jouni: [>Ai mitä _ potki<]
 10 Jouni: =>Ai mitä _ potki,<=
 11 Pauli: =Festareilla ku se vetäs °sen portin paskaks°
 12 (.)
 13 Pauli: Heh _ **t(h)uli vaan** @äh vittu ((LYÖ KÄDET YHTEEN)) bum@
 14 _ **yritti avata** saranoitten puolelt sit ei auennu ja
 15 _ **potkas sen** ovi lens (vaa tai se) (.) [portti heh]
 16 ?: [Hihhihihi]heh
 17 Pauli: Pienet lii[ottelut (- -)]

Esimerkissä 27 Matti siirtyy hymypoikana pidetyn Jaskan aggressiivisen käytöksen kuvaukseen dramaattisen preesensin kautta rivillä 7. Ensimmäinen nolla-anafora kuuluu Jounin imperfektissä esittämään tarkistuskysymykseen (r. 9, 10), joka osoittaa hänen ymmärtäneen, että välikohtaus on tapahtunut äskettäin. Pauli antaa tapauksesta tarkan, listana esitetyn kuvauksen, hänkin nolla-anafora käyttäen. Kuvaus on retorisesti harkittu, sekä dramaattinen¹⁸ että affektinen, minkä kertoja itsekin toteaa (*Pienet liiottelut* r. 17).

Seuraavassakin katkelmassa (28) on puhe Jaskan ailahtelevasta temperamentista (r. 1–16). Rivillä 3 Matti käyttää nollaa kiistäessään Paulin luonnehdinnan hiljaisesta Jaskasta. Sitten hän havainnollistaa väitettään edelleen nolla-anafora käyttäen; rivillä 11 viivästynyt subjekti (*Jaska ni*) on tosin mukana ikään kuin selventävänä lisäyksenä:

- (28) (Sg 269–271: 248–302)
 01 Pauli: >Tai jotain< (.) *Jaska on kyl vähä liian hiljane.*
 02 (1.0)
 03 Matti: _ **Ei o** sillo ku se sille päälle sattuu.=
 04 Pauli: =M[mm]
 05 Jouni: [>Ai] kuka<
 06 (0.5)
 07 Jouni: Jaska
 08 Matti: Sit se on iha hirvee °joskus°
 09 (0.5)
 10 Matti: Lisbetin t(h)unnilla **saa jonku k(h)au(h)hee**
 11 **h(h)epulin yhtäkkii** *Jaska ni* (.) .hh se s(h)aa
 12 heh .h äkkiä ulkona?
 13 (0.5)
 14 Pauli: Hmhy (.) _ **puhuu kauhee kovalla äänellä** sit se
 15 vaan opettaja sanoo @Jaska@ (.)°sori°
 16 ?: He
 17 (1.5)
 18 ?: [Hä
 19 Pauli: [Vittu *Pete oli ärsyttävä.*= mantsan tunnilla.= saatanan homo,
 20 ?: No,

¹⁸ Mukana on suoran esityksen kaltainen jakso rivillä 13 (_ **t(h)uli vaan @äh vittu** ((LYÖ KÄDET YHTEEN)) **bum@**, joka näyttäisi toimivan kuin lainauksena kuvatusta tilanteesta.

- 21 (.)
 22 Pauli: Y- **piilotti** mun penaalin eikä @_ °suostunu kertoo misse o°.@
 23 (.)
 24 Matti: Hehhehe
 25 Jouni: Ni **piilot[ti]**
 26 M: [.hhh] [Ähehhe
 27 P: [N(h)i(h)i °hii°,

Rivillä 14 Pauli jatkaa Jaskan meluisuuden kuvausta siirtyen samalla anaforisen nollan käyttöön. Tämän jälkeen ryhdytään tarkastelemaan Pete-nimisen pojan luokkahuonekäytöstä. Riviltä 19 alkaa Paulin ärtynyt kannanotto, jota perustelee nolla-anaforan varaan rakennettu kuvaus rivillä 22. Se, ettei kuvaus ole neutraali, vahvistuu, kun Jouni yhtyy siihen tarkistuskysymyksen kaltaisella päivittelevällä toistolla (*Ni piilotti* r. 25).

Narratiiveissa anaforinen nolla kuuluu muun muassa kansansatujen ja muiden suullisten kertomusten keinoihin: se pitää yllä logoforisen *hän*-pronominin luomaa päähenkilön näkökulmaa (vrt. Hakulinen 1988; Laitinen 2005: 93–96; virosta L. Lindström 2001: 142–143). Myös puheenomaisuutta tavoittelevassa kaunokirjallisuudessa käytetään hyväksi virkerajan yli ulottuvaa nolla-anafora. Varhainen esimerkki tästä on poimittu Ahon pienoisromaanista Helsinkiin:

- (29) — Ei kuule Antti, ei sitä sillä tavalla.. sinä et osaa vielä ollenkaan olla naisten kanssa, rupesi Kalle häntä neuvomaan. Ole sinä, niin kuin minä olen...
 Ja *Kalle* oli naisten kanssa niin, että *hän* aluksi »impponeerasi». **Käyttäytyi** huolettomasti, tuskin **oli** huomaavinaanakaan, **puheli** seuroissa herrojen kanssa, ja **katsahti** vaan silloin tällöin naisten puoleen. Jos sitten **puheli**, **ei antanut** missään myöten, **väitti vastaan** sitä, jota **tahtoi** miellyttää, ja **oli** muille kohtelias. Mutta kun sitten **sattui** ovesta vastaan tulemaan, niin **lähetti** yht’äkkiä syvän katseen silmästä silmään. Ja jos **joutui** kahden kesken puhelemaan, **muutti** kokonaan käytöksensä, ja **oli** ystävällinen ja suopea. (Aho)

Rakentamalla nolla-anaforan varaan yli usean virkerajan ulottuvan listan kertoja ironisoi Anttia naisasioissa ohjaavan Kallen toimintaa. Myös esimerkit 30a–c havainnollistavat, että nollan tehtävänä kaunokirjallisuudessa on erityisesti välittää kertojan affektisuutta kertomaansa kohtaan.

- (30) a. *Ol käynnä meijjän kukko mahottomaks.* **Leohki** tiellä, **levveil** keolla. **Kiekas** välillä ja **ol** sitten kum mittää **ei oes** nähä. (Tapper)
 b. Pari päivää myöhemmin Emma kävi Koskelassa ja kertoi *Hellbergin* lähteneen samana iltana. Tapahtumasta *hän* ei ollut juuri mitään puhunut ja oli muutenkin ollut vaitehikas ja synkkä. Akseli oli jonkin verran kiusaantunut ja **pyyteli** anteeksi, kun **oli** sillä tavalla huutanut »ihmisten huoneissa», mutta **sanoi** ikään kuin selitykseksi: — **Minun pisti kumminkin niin vihakseni**, kun **rupee** veteleen kaikenlaista ja **puhuu** niin kuin *hänellä* olis asiassa jonkinlaiset tuomarinvaltuudet. (Linna)
 c. Mutta asijaa, sano nimismies. — **Minullon surullinen päivä**. Eokkon om peättännä lähteä. Rouvva nimismies pakkoo kampsujaa. **Jättää** minut tänä päivänä, **jättää** ku hansikkaa. Äetisä luo **om mänevinnää**, mutta —. (K: Tapper)
 d. Totinen virkailija tuijotti *suoraan silmiin* ja kyseli, näkyikö elämäntilanteessani mitään parannuksia. **Kyseli** tulot ja menot. **Vaati** niistä kuitit ja **laski**, kuinka paljon saan rahaa. Pennilleen. (Pahajoki)

Jokaisessa esimerkissä (30a–d) minäkertoja on ilmaissut jo ennen nolla-anaforan sisältävää jaksoa eksplisiittisesti oman asenteensa käyttäen 1. persoonan muotoja (lihavoidulla kursiivilla). Heti tämän jäljessä on nolla-anaforalla rakennettu kuvaus puheenalaisena olevan erikoisesta, mahdottomasta tai paheksuttavasta käytöksestä.

Seuraavassa esimerkissä (31) on puhujan uudelleentulkinta hölösuisten poikien toiminnasta koulutunnilla. Retorisen listan (*ne hölöttää – ja häiritsee tuntia – ja yleensä häiritsee*) jälkeen kertoja esittää eksplisiittisesti omaksi kannanotokseen merkityn yleistyksen: *Niinku mun mielest_ terrorisoi sitä tuntia.*

(31) (Sg S17, s. 2)

- 01 S: (No) mä tänään ryhmäohjaukses
 02 sanoin Arvo Karlssonille niist sen m- hölösuist pojista?
 03 V: Mm[:,
 04 S: [.hh Siit- #e# siitä että,hh että ↑mun mielest se
 05 on vää:rin et ne koko ajan hölöttää siellä ja
 06 _ häiritsee tuntia ja, (.) yleensäkki _ häiritsee:
 07 ↑Niinku mun [mielest_ **terrorisoi** sitä tuntia?,
 08 V: [°Mm:,°

Anaforisen nollan välityksellä tuodaan myös esiin puhujan moraalisia kannanottoja, kuten esimerkissä 32. Kerrotaan tapahtumasta, jossa Marja tietämättään moitti firman läsnäolevan johtajan valitsemien tuolien ulkonäköä:

(32) (Haakana 2005: 135)

- 01 A: Jouni sano(et) ↑no tytöt (.) mitäs pidätte täst huoneesta
 02 (0.6) joo:: <että> (.) no nää ↑tuolit on ihan mukavat istuu
 03 mut nää on todella hirveen väriset. (0.5) Jouni kattoo
 04 (0.2)@ne on minun huoneestani lainattu@ (.) ↑ai jaa mut nää
 05 on to:si ruman väri#set *Marja sa[noo uudestaan,£*
 06 B: [↑↑ Hy::vä↑ .
 07 A: £se ei tienny KUKa Jouni ON£
 08 B: ↑£Ei[hän£.
 09 A: [eh heh heh he
 10 B: VO::i e::i.
 11 A: [sitte ku >se oli lähteny
 12 Sit Liisa oli iha< (.) tietsä kenelle sä puhuit. (.) en.(.)
 13 hotell(h)in johtaj(h)alle, (0.3) @↑vo:i ei: saanks mä
 14 potkut.@ (0.2) **mut ihan oikee et _ sano.**
 15 (0.2)
 16 B: .mt ↑Nii:, (.) nii:,

Anaforisesta nollasta (r. 14: *ihan oikeen et_ sano*) on edellisiin mainintoihin (*Marja* r. 5; *se* r. 7) pitkäkökö välimatka, mutta puhujien mielessä salientti tarkoite pysyy hyvin varsinkin affektisessa yhteydessä. Seuraavassa katkelmassa (33) keskustellaan Saimin onnettomasta veljestä, joka on menettänyt vaimonsa eikä haluaisi itsekään elää. Konditionaalimuotoisista lausumista (r. 9) puuttuu sekä objekti että subjekti.

(33) (Sg 142 A05)

- 01 Saimi: [Juuh.] Juu
 02 me oltiin själä niin *hän sano taas* että .hh (.) että: (.) mikä se oli
 03 olikse se: *sunnuntaina* nin _ **sano** että ei *hän iha:n* lähtis jo: (.)
 04 kans pois että perässä että. .h::

▷

-- ((43 riviä poistettu))

- 05 Ella: Niihän se tietysti on että ne on ne kuviot mihin
06 on tottu[nu yhdessäkin
07 Saimi: [Niin on (--)
08 Ella: mutta: .hh Se olis tietysti tosi hieno asia että
09 **kun sais** _ esimerkiks seurakun[taan että _ **tulis mukaan**.
10 Saimi: [Joo sitä mää
11 ajattelinki juu. Mää mää aattelin tässä ny- (.)
12 p:ikkuhiljakseen että mun täytyy sanoo että lähde ny;- (.) .hh muk-

Kun sais -lauseen objekti on anaforinen nolla (r. 9); koska koko pitkän keskustelun affektisena puheenaiheena on onnettoman veljen tilanne, nolla on helposti tulkittavissa veljeksi. Sitä seuraa samaviitteisen nolla-anaforan sisältävä *että*-lause (*että tulis mukaan*). Molemmat lauseet ovat optatiivisia, ja nollalla on niissä funktionsa: jos *että*-lauseessa olisi pronominisubjekti (*että hän tulis mukaan*), se tulkittaisiin pikemminkin finaaliseksi.

Seuraava esimerkkinne, joka on Pentti Saaritsan suomennos Lars Huldénin runosta, käsittelee niin ikään kuviteltuja tai mahdollisia tilanteita:

(34)

- 01 Tärkeä tehtäväsi, narri, on saada
02 ihmiset käsittämään itsekkyytensä.
03 Totuuden sanominen *heille* suoraan
04 ei käy päinsä, _ **kiihtyisivät** vain,
05 _ **lähtisivät** ehkä kesken kotiin tai kapakkaan.
06 Totuuden täytyy iskeä *heihin*
07 vasta kotimatalla tai yöllä, kun **he heräävät**
08 ja ovat nähneet unta. (Huldén 2006)

Esimerkissä 3 otimme esiin tapauksia, joissa nollavaihtoehto sitoi kaksi tapahtumaa läheiseen yhteyteen toistensa kanssa. Sen sijaan tässä runossa nolla toimii toisin. Kertoja osoittaa sen avulla asettuvansa mahdollisten tilanteiden osallistujien näkökulmaan. Rivin 7 pronominiininen lause taas edustaa pelkästään toteavaa kertomista.

Eräät verbialkuiset konditionaalimuotoiset väitelauseet, joista subjekti puuttuu, muodostavat oman, selvästi direktiivisen konstruktion. Esimerkki 35 a on kommentti rokkitahtihen esiintymisestä, b on peräisin Rimmisen Pussikaljaromaanista ja c-kohdassa käydään samaa työpaikkakeskustelua kuin esimerkissä 18.

(35) a. _ **Kampaisi** edes tukkansa.

- b. — [- -] *Ne* vaan kaiket päivät parittelee siinä ikkunassa, pökkii ja pökkii ja pökkii, mä en tajuu, eiks *niillä* ole mitään muuta tekemistä.
— _ **Menisivät töihin**, Marsalkka sanoi. (Rimminen)

c. (Alko: Ville 13)

- Topi: Että: (0.8) jos kerra (.) *sillä* oli sit jotain semmosii vastoinkäymisii
ja sen piti ryypätä ni (.) _ **ois pysynty** pois töistä sitte.
Veke: Nii:.

Näissä tapauksissa subjektittomuus on syntaktisesti pakollista, sillä optatiivinen funktio, ns. paheksuntarakenne (ks. Kauppinen 1998: 187–188) ei välittyisi ilmisubjektin läsnäol-

lessa. Ne ovat anaforisen nollan sisältäviä rakenteita laajempi ilmiö. Vastavia direktiivisiä lausumia tai jälkiviisauden osoituksia muodostetaan myös 1. ja 2. persoonasta (ks. ISK §1659–1660).

POHDINTAA

Olemme tässä kirjoituksessa tarkastelleet anaforisen nollan syntaktisia ja semanttisia ominaisuuksia sekä puhutussa että kirjoitetussa kielessä. Normitetussa asiatekstissä sen käytön ehdot ovat aika selvät. Nollaa käytetään virkkeen rajoissa etupäässä anaforisesti, mutta alisteisen lauseen edeltäessä päälauseetta myös ennakoivana anaforana. Puhutussa kielessä ja kaunokirjallisessa tekstissä nollalla on syntaktisesti väljemmät puitteet. Kaunokirjalliset tekstit osoittautuivatkin erityisen hedelmälliseksi aineistoksi anaforisen nollan tutkimiselle.

Aiemmissä tutkimuksissa on todettu (esim. Kalliokoski 1990; Heinonen 1995), että narratiivissa nolla sitoo tiukemmin kahta perättäistä lausetta kuin ilmipronomini. Tässä olemme osoittaneet, että se tekee muutakin. Keskustelussa se ilmaisee puhujan sitoutumista edellisen puheenvuoron näkökulmaan ja usein affekteihinkin. Referoinnissa — niin spontaanissa puheessa kuin kaunokirjallisessakin — voi nollalla välittää suhtautumista henkilön ajatuksiin, esimerkiksi ironiaa, empatiaa tai muita affekteja.

Olemme pyrkinneet osoittamaan, että kun nolla on jonkin paradigman yhtenä vaihtoehtona, se on tyhjä vain syntaktisesti. Merkitykseltään nolla ei ole tyhjä. Valitsi puhuja sitten pronominin (*hän* tai *se*) taikka nollan, hän tekee retorisen valinnan. Nollavaihtoehto luo implikaatioita, ilmaisee puhujan asenteita ja affekteja suhteessa kertomuksensa toimijaan tai tulkintoja puhekumppanin tai tämän referoiman henkilön puheesta tai ajattelusta.

Esimerkeissämme kiinnittää huomiota se, että valtaosa tapauksista, yli 90 %, on verbialkuisia lauseita tai vuoroja.¹⁹ Muissa tapauksissa oli verbin edellä usein episteeminen adverbi (*varmaan*, *tuskin*) tai lausuma edusti kiteytynyttä vastausmuotoa *niin on*, *niin tulee*. Vain kourallisessa tapauksista verbin edellä oli ajan, paikan tai habitiiadverbi-aali. Oletuksemme on, että verbialkuisuus kuuluu olennaisesti anaforisen subjektinollan kielioppiin. Se on tyyppillistä yhtä hyvin asiatekstin kieliopillisehtoisille yhdyslauseille kuin keskustelupuheen vuoronalkuisille ja kaunokirjallisuuden virkkeenalkuisille nolla-tapauksille, jotka nousevat puhujan tai kertojan affektisesta suhteesta sanomaansa.

¹⁹ Lisäksi sekä puhutussa että kirjoitetussa kielessä on runsaasti konstruktioiksi kiteytyneitä nolla-anaforan sisältäviä ilmauksia (*ei pidä paikkaansa*; *kuulostaa hyvältä*; *kampaisi edes tukkansa*), jotka myös ovat verbialkuisia.

MERKKEJÄ

£	hymyillen lausuttu
@	muunneltu ääni
.joo	sisäänhengitys
=	lausumat tuotettu saumattomasti
>sit voi<	nopeutettu puhe
<ki:va>	hidastettu puhe
°joo°	hiljainen ääni
[minä	päällekkäispuhunta
[koska	
kottiin	korostunut tavu
ki:va	venytetty äänne
↑	sävelkorkeuden nousu
↓	sävelkorkeuden lasku
.	sävelkorkeuden lasku lausuman lopussa
,	tasainen intonaatio lopussa
?	sävelkorkeuden nousu lopussa
(.) (0.8)	tauvoja
(-)	epäselvää puhetta
(mut)	epävarmasti kuultua
(())	selityksiä, toiminnan kuvauksia

AINEISTOLÄHTEET

A = asiaproosa

I = Internet

K = kaunokirjallisuus

L = lehtiteksti

P = puhe

AHO, JUHANI 1997 [1889]: *Helsinkiin*. Helsinki: SKS.

Anna 2005.

Asiointikeskusteluaineisto. Suomen kielen nauhoitearkisto, Kotus.

HAAHTELA, JOEL 2002: *Tule risteykseen seitsemältä*. Helsinki: Otava.

HS = *Helsingin Sanomat* 2001, 2005–2007.

HULDÉN, LARS 2006: *Erään marjamatkan seikkaperäinen kuvaus*. Suom. Pentti Saaritsa. Helsinki: WSOY.

JOENSUU, MATTI YRJÄNÄ 1993: *Harjunpää ja rakkauden nälkä*. 6.p. Helsinki: Otava.

Keskusteluntutkimuksen arkisto. Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos, Helsingin yliopisto.

KUREISHI, HANIF 2002: *Gabrielin lahja*. Suomentanut Seppo Loponen. Helsinki: WSOY.

LINNA, VÄINÖ 1959: *Täällä Pohjantähden alla I*. Helsinki: WSOY.

PAHAJOKI, SVEN 1998: *Itse asiassa*. Tornio: Jatunin Tarha ry.

PELTONEN, JUHANI 2005: *Osuma- ja harharetkiä*. Helsinki: WSOY.

PYLKKÖNEN, MAILA 1959: *Arvo. Vanhaäiti puhuu runonsa*. Helsinki: Otava.

RIMMINEN, MIKKO 2004: *Pussikaljaromaani*. Helsinki: Teos.

Rondo 2006.

TAPPER, HARRI 2004: *Syyntakkeetom mies*. Jyväskylä: Atena.

KIRJALLISUUSLÄHTEET

- CORNISH, FRANCIS 1996: 'Antecedentless' anaphors: deixis, anaphora, or what? Some evidence from English and French. – *Journal of Linguistics* 31 s 19–41.
- DUVALLON, OUTI – ANTOINE CHALVIN 2004: La réalisation zéro du pronom sujet de première et de deuxième personne du singulier en finnois et en estonien parlé. – *Linguistica Uralica* XL: 4 s. 270–286.
- FOLEY, WILLIAM A. – ROBERT D. VAN VALIN JR. 1985: Information packaging in the clause. – Shopen, Timothy (toim.), *Language typology and syntactic description I* s. 282–364. Cambridge: Cambridge University Press.
- GIVÓN, TALMY 1983: *Topic continuity in discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- GUNDEL, JEANNETTE K. – NANCY HEDBERG – RON ZACHARSKI 1993: Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. – *Language* 69: 2 s. 274–307.
- HAAKANA, MARKKU 2005: Sanottua, ajateltua ja melkein sanottua. Puheen ja ajatusten referointi valituskertomuksissa. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 114–149. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI 1978: Nollien syntaksia. – *Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978* s. 233–253. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku: Turun yliopisto.
- 1988: Miten nainen liikkuu Veijo Meren romaaneissa. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen* s. 56–70. Helsinki: Yliopistopaino.
- 2001: Minimal and non-minimal answers to yes-no questions. – *Pragmatics* Vol. 11, No.1:1–15.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nyky-suomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI – LINDSTRÖM, JAN 2006: Initial satsnegation i finlandssvenska och finska: ett kontaktfenomen? Konferenssiesitelmä, Svenskan i Finland 10.
- HAKULINEN, AULI – SORJONEN, MARJA-LEENA tulossa: Designing utterances for action: Ways of repeating the verb as a response to an assessment. – Markku Haakana, Minna Laakso & Jan Lindström (toim.), *Comparative conversation analysis*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- HEINONEN, TARJA RIITTA 1995: Null subjects in Finnish, from either-or to more-or-less. – T. Hokkanen ym. (toim.), *SKY – Yearbook of the Linguistic Association of Finland* s. 47–78.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – LEA LAITINEN 2006: Person in Finnish: Paradigmatic and syntagmatic relation in interaction. – M.-L. Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective: Case, space and person* s. 173–208. Amsterdam: John Benjamins.
- HERLIN, ILONA 1998: *Suomen kun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIO, JUSSI 1978: Kolmannen persoonan dilemmat. – *Sananjalka* 20 s. 52–74.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1990: Textual aspects of subject ellipsis in coordination. – L. Jakab ym. (toim.), *Sessiones sectionum dissertationes linguistica* s. 62–67. Congressus

▷

- septimus internationalis Fenno-ugristarum.
- KARLSSON, GÖRAN 1966: Eräitä tilastollisia tietoja subjektin ja predikaatin numerus-kongruenssista. – *Sananjalka* 8 s. 17–27.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KEEVALLIK, LEELO 2000: Keelendid et ja nii et vestluses. – *Keel ja Kirjandus* 5 s. 344–358.
- LAITINEN, LEA 2005: *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. – Ritva Laury (toim.), *Minimal reference: The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse* s. 75–106. Studia Fennica Linguistica. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LINDÉN, EEVA 1961: Temporaalirakenne suomen murteissa. – *Virittäjä* 65 s. 194–210.
- LINDSTRÖM, LIINA 2001: Verb-initial clauses in the narrative. – Mati Erelt (toim.), *Estonian typological studies* V s. 138–168. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18.
- LONDEN, ANNEMARIE – LINDSTRÖM, JAN 2008: Constructing reasoning: The connectives *för att* (causal), *så att* (consecutive), and *men att* (adversative) in Swedish conversations. – Jaakko Leino (toim.), *Constructional approaches to language*. Amsterdam: Benjamins.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics. Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995: *Suomen kieli Helsingissä*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- POMERANTZ, ANITA 1984: Agreeing and disagreeing with assessments: Some features of preferred/dispreferred turn shapes. – J.M. Atkinson & John Heritage (toim.), *Structures of social action* s. 57–101. Cambridge: Cambridge University Press.
- RAUSSI, ANNE 1992: *Et(tä)*-partikkelilla alkavat lausumat keskustelussa. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- ROUTARINNE, SARA 2003: *Tytöt äänessä. Parenteesit ja nouseva sävelkulku kertojan vuorovaikutuskeinoina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA – LAURY, RITVA 2007: Complement clauses as turn continuations: The Finnish *et(tä)*-clause. – *Pragmatics* Vol. 17, No 4 s. 553–572.
- SIEWIERSKA, ANNA 2004: *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
- STRELLMAN, URPU 2005: *Persoonapronominien liikakäyttö: normin synty ja muotoutuminen*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, suomen kielen laitos.
- TAINIO, LIISA 1995: Preferenssijäsennys. – Liisa Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet* s. 93–110. Tampere: Vastapaino.
- 1996: Kannanotoista arkikeskustelussa. – Hakulinen, Auli (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II. Kieli* 10 s. 81–108. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- THOMPSON, SANDRA A. 2002: »Object complements» and conversation: Towards a realistic account. – *Studies in Language* 26.1: 125–164.
- VILPPULA, MATTI 1989: Havaintoja *hän-* ja *he-*pronomien käytöstä suomen murteissa. – *Virittäjä* 93 s. 389–400.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku: Turun yliopisto.

ANAPHORIC ZERO: GRAMMAR AND AFFECT

The article examines the syntactic and semantic properties of the anaphoric zero in spoken and written Finnish. Referentially, the zero is equivalent to the third person pronoun *hän* 'he/she' or *he* 'they'. However, the writers started out with the hypothesis that this does not necessarily hold for other possible kinds of meaning conveyed by the two different devices, the anaphoric zero and anaphoric pronouns. In standardised written language the conditions for use of the zero are fairly clear cut: within a sentence it is mainly used as an anaphoric device, but in a subordinate clause that precedes the main clause it is also used as a forward-looking, 'anticipatory' anaphor. In spoken language as well as in literary prose the syntactic conditions are more flexible. During the course of the research, it was the literary texts that proved especially fruitful for understanding the implications involved in the use of the anaphoric zero.

In earlier work (e.g. Kalliokoski 1990; Heinonen 1995), it has been pointed out that the anaphoric zero typically ties two successive clauses together more tightly than a pronoun would. The writers are able to show that it does something else as well. In talk-in-interaction, it conveys the speaker's commitment to and often affiliation with the previous speaker's perspective and stance. In reported speech – both in spoken language and in literary dialogue – the zero can convey the speaker's attitude concerning the thoughts of the person being referred to, for example irony and empathy.

The writers argue that when the zero represents one alternative in a paradigm it is empty only in (morpho)syntactical terms, not in terms of meaning. Whether the speaker chooses a pronoun (*hän* or *he*) or a zero, he/she makes a rhetorical choice. The zero alternative creates implications, expressing the speaker's affective stance and attitude in relation to the characters in the story, or his/her interpretation of the speech, thought or behaviour of the co-participant or the story character that he/she is quoting.

It is striking that in more than 90 per cent of the 150 examples used, the verb is at the beginning of the utterance or turn. In the rest of the cases, the verb is often preceded by an epistemic adverb (*varmaan* 'definitely', *tuskin* 'hardly'), or the utterance is formed as a fixed construction. The writers hypothesise that the grammar of the anaphoric zero should include verb initial position as one of its constitutive factors. This factor is typical both for coordinated and subordinated sentences of the standard written language that are governed by syntactic rules, and for the turn-initial expressions that arise from the speaker's or narrator's affective stance towards the matter at hand. ■

Kirjoittajien yhteystiedot (address):

Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos, PL 3

00014 Helsingin yliopisto

Sähköpostit: *auli.hakulinen@helsinki.fi*

lea.laitinen@helsinki.fi